

Etnografi i sprogundervisningen – et blik på sproglig variation

Pia Quist

Nordisk Forskningsinstitut, afd. for Dialektforskning
Københavns Universitet
pia.quist@hum.ku.dk

I Undervisningsministeriets lærervejledning vedrørende Almen Sprogforståelse i gymnasiet hedder det bl.a.:

Alt i alt må det være et vigtigt mål for kursets bevidsthedsdel, at der skabes organisk forbindelse mellem den sproglige kompetence, eleverne i forvejen besidder, og den begrebstilegnelse, som kurset sigter mod, således at den erhvervede viden opleves som en perspektivering og bevidstgørelse af elevernes eget sprog snarere end som noget, der er fremmed og uden for dem selv.

Det er unægteligt et flot og ambitiøst mål. Det drejer sig om at skabe en "organisk forbindelse" mellem det der undervises i, og det eleverne selv har erfaret og tilegnet sig gennem et liv som kompetente sprogbrugere. En sådan forbindelse mener jeg kan skabes ved at tage udgangspunkt i elevernes egen, helt konkrete, sproglige hverdag, og ved at få eleverne til at opdage at der findes en sådan forbindelse. Mit bud på hvordan det kan gøres mere konkret, er at benytte etnografisk metode i sprogundervisningen, og det er dét denne artikel vil handle om: hvad er etnografi? Og hvorfor og hvordan kan etnografi inddrages som metode i undervisningen i almen sprogforståelse?

Fokus på variation

Selvom eleverne måske ikke er bevidste om det, navigerer de dagligt mellem sproglige forskelle, dvs. sproglig variation. Uanset hvilket modersmål man måtte tale, har vi alle som sprogbrugere lært at håndtere – på forskellige måder – sproglig variation. Vi behersker både den intra-individuelle, hvor vi hver især ændrer sprog alt efter situation og sammenhæng, og den inter-individuelle, som er den variation der findes mellem grupper af mennesker, f.eks. sociolektal, etnolektal og dialektal variation. Sproglig variation hænger sammen med al mulig anden variation – det tøj vi går i, de venner vi har, den musik vi lytter til, og meget mere. Den hænger med andre ord sammen med identitet. Gennem variation skaber, signalerer og forhandler vi vores identiteter. Her tror jeg det er et godt sted at starte. Gør eleverne opmærksomme på og bevidste om den sproglige variation der er omkring dem – i klassen, på skolen, i sportsklubben, i familien, i TV, på gaden – hvor som helst. Få dem til at *opdage, reflektere over og diskutere* den sproglige variation de kan registrere. Det vil nemlig rejse en række helt centrale spørgsmål der har med almen sprogforståelse at gøre: Hvad måler vi variation i forhold til? Hvorfor taler vi forskelligt? Hvilke normer har vi for rigtigt og forkert sprog? Kan

man afgøre hvad der er grimt og pænt sprog? Hvem skal i så fald bestemme det? Osv. osv.

Variation skal beskrives *i forhold til* noget. Uanset om man kigger på variation i brugen af slang, bandeord, udenlandsk accent, udtalen af (a) eller noget helt femte, så har de fleste mennesker – som oftest uerkendte – forestillinger om hvad normen for beskrivelsen skal være. I skemaet nedenfor er nogle af disse forestillinger skitseret. En undersøgelse af sproglig variation i egne omgivelser kan være en god måde at få sådanne forestillinger frem i lyset – få dem diskuteret og ikke mindst problematiseret.

FORESTILLING OM NORM OG AFVIGELSE

Forestillet norm <i>(Forestillet) grundlag for beskrivelse</i>	Forestillet afvigelse
Modersmålstalende, standardsprogtalende	Andetsprogtalende, dia- socio- og etnolekttalende
Aktualisering af standardsproget	Afart af standardsproget
Fuldt udviklet sprog	Ufærdigt og mangelfuldt sprog
Pænt, høj-prestige	Grimt, lav-prestige

Skemaet er altså en illustration af nogle af de normer som mange mennesker kommer til at bedømme andres sprogbrug i forhold til. Idéen med at arbejde med sproglig variation er netop at problematisere sådanne forestillinger, og se på variationen i en bredere og samfundsmæssig sammenhæng, for som just skrevet hænger den sproglige variation som oftest sammen med andre former for variation. Ved at sammenholde den sproglige variation med f.eks. køn, tøjstil og musikvalg, kan man få en fornemmelse af hvad variationen signalerer, hvordan den skal forstås, og måske også hvorfor der er sproglig variation. I min etnografiske undersøgelse på et københavnsk gymnasium konkluderede jeg bl.a. at frekvent brug af slang og bandeord samt en bestemt udtale af (t) korrelerede med en lang række andre træk i en stilklynge som jeg kaldte *dansk, sej* (Quist 2005: 257). Nogle drenge med dansk etnisk baggrund brugte ikke kun mange flere slang- og bandeord end alle andre; de signalerede også at de ikke var specielt interesserede i skolearbejde, de brugte deres computere til chat og spil, de røg, og de forlod skolens arealer i frikvartererne, drak alkohol til fester, lyttede til hip-hop-musik og gik i *baggy jeans*. Alle sådanne forskellige træk bundtede sig sammen og skabte dermed en kontekst som udtalen af (t) og brugen af slang og bandeord skulle tolkes i. Gennem etnografiske undersøgelser kan vi altså afdække noget af den sociale sammenhæng som den sproglige variation indgår i.

Hvad er etnografi?

Den etnografiske metode er oprindeligt udviklet inden for forskningsområderne antropologi og etnologi, men i dag benyttes den etnografiske tilgang i mange forskellige

discipliner, i forskellige afskygninger og med forskellige formål. Helt grundlæggende kan man sige at etnografi er en metode til *at opdage* – til at opdage sociale normer og sammenhænge som måske ikke umiddelbart er 'synlige', eller som man ikke på forhånd er bevidst om. I vores sammenhæng kan vi bruge etnografi til at opdage sammenhænge mellem sproglig variation, sproglige og ikke-sproglige udtryksmidler og betydninger. Og hvordan gør man så det helt konkret? Medmindre man foretager sin etnografiske undersøgelse på internettet (det kan man nemlig også gøre, f.eks. ved at deltage i web-communities, chats m.m.), skal man op af stolen og væk fra skrivebordet. Deltagelse og observation er nøgleord – man taler om *deltagerobservation*. Deltagerobservation vil sige at deltage som medlem i en given social sammenhæng med henblik på at observere og lære denne sammenhæng at kende. I klassiske etnografiske studier levede etnografen som medlem af en stamme i et fjernt land for at lære stammens kultur, ritualer og skikke at kende. I dag bruger forskere også deltagerobservation i egne og meget mere vante omgivelser – f.eks. til at undersøge normer og rutiner på et kontor i et forsikringselskab (Wenger 2004), eller f.eks. til at undersøge normer og køn på naturvidenskab på Københavns Universitet (Hasse 2002).

Ideelt set er etnografi en induktiv metode. Det vil sige at den bygger på den antagelse at verden skal vise forskeren hvad der er interessant. I modsætning til deduktive metoder, drejer det sig ikke om at teste hypoteser som man på forhånd har opstillet. Det drejer sig om at forsøge at undgå at forudsætte lokale betydninger. Smid så at sige forudantagelserne væk og forsøg at være så fordomsfri over for det iagttagede som muligt. Når jeg skriver at etnografi ideelt set er en induktiv metode, skyldes det at det i praksis er yderst vanskeligt, hvis ikke umuligt, at gå fuldstændig fordomsfrit til sit forskningsobjekt. Inden man går i gang, har man altid en masse formulerede og uformulerede spørgsmål som kommer til at styre ens iagttagelser. Kunsten er at være mest muligt opmærksom på og reflekteret over sine forudantagelser, og gøre noget aktivt for at se andre steder hen, få øje på nye og ikke erkendte sammenhænge. Det kalder man også i den etnografiske litteratur for *sensibilitet*. Vær sensitiv og åben når du observerer.

Hvordan?

Det første man skal gøre sig klart, er at ens undersøgelsesspørgsmål eller –interesse er afgørende for hvilken 'felt' man ønsker at foretage deltagerobservation i. Da jeg valgte at foretage en etnografisk undersøgelse blandt 1.g'ere på et gymnasium på Nørrebro, var det netop fordi jeg var interesseret i at undersøge sproglig variation blandt unge i etnisk blandede miljøer. Dermed havde jeg på forhånd udstukket bl.a. etnicitet som noget der kunne spille en rolle. Det gjaldt derfor for mig om at være åben for at andre forhold end etnicitet også kunne være vigtige, og således ikke lede efter og dermed kun få øje på etniske betydninger; der er i tiden en tendens til at alt for meget forklares med etnisk baggrund – min undersøgelse viser at køn og ungdomsidentitet ofte spiller en meget større rolle.

Valget af sted er altså afgørende. Hvis man er interesseret i at studere drenge og pigers sprogbrug, og sammenligne den, så er der f.eks. to muligheder. Man kan finde en sammenhæng hvor drenge og piger foretager sig noget sammen. Det kunne f.eks. være i gruppearbejde i klassen; eller man kan sammenligne sammenhænge hvor drenge og piger laver noget hver for sig, men i nogenlunde ens situationer, således at man kan sammenligne dem. Det kunne f.eks. være en fodboldklub for drenge og en fodboldklub for piger. Det er også vigtigt at gøre sig klart om man er interesseret i at undersøge inter-individuel eller intra-individuel variation. Hvis man vil undersøge intra-individuel variation, er man naturligvis nødsaget til at observere de samme mennesker i forskellige situationer.

Når man har valgt sig sit sted, eller sin felt som man kalder det, skal man spørge pænt om lov til at foretage sin undersøgelse. Og det kan faktisk somme tider være præcist det kritiske punkt hvor projektet sættes i stå. Hvis man ikke har formuleret en rigtig god grund, synes de færreste nemlig det er særlig morsomt at blive observeret. Det sker ofte at man får afslag. Der er endvidere en del etiske overvejelser man bør gøre sig inden og også undervejs i forløbet. For det første skal alle observerede personer naturligvis vide at de er med i en undersøgelse, og de bør være klare over hvad undersøgelsen i hovedtræk drejer sig om. For det andet skal der sikres anonymitet. Man skal kunne garantere at når resultater fremlægges og formidles, vil alle navne være fingerede.

Man bør også forud for feltarbejdet lægge en plan for hvor længe man vil være deltagerobservatør. Det kommer selvfølgelig an på hvor grundigt og detaljeret man ønsker undersøgelsen skal være, og også på hvor mange mennesker der er i ens felt. De rigtigt professionelle etnografer kan bruge flere år på deres feltarbejde. Andre bruger kun metoden i et par dage. Jeg brugte ca. fem måneder på mit feltarbejde. Men nogle timer, dage eller uger kan man også få noget ud af. Det afhænger naturligvis af rammerne og ambitionsniveauet. Dernæst skal man tænke over hvordan ens position i den sociale sammenhæng helst skal være. Vil man forsøge at være en neutral observatør, en slags 'flue på væggen'? Eller vil man leve sig helt ind miljøet, mærke og føle hvordan det er at være 'én af dem'? I praksis kan det være meget vanskeligt at gennemføre disse positioner i rene former. Man bør snarere betragte dem som yderpunkter i et kontinuum mellem neutral observatør og involveret deltager, og som deltagerobservatør befinder man sig altid et sted mellem disse yderpunkter.

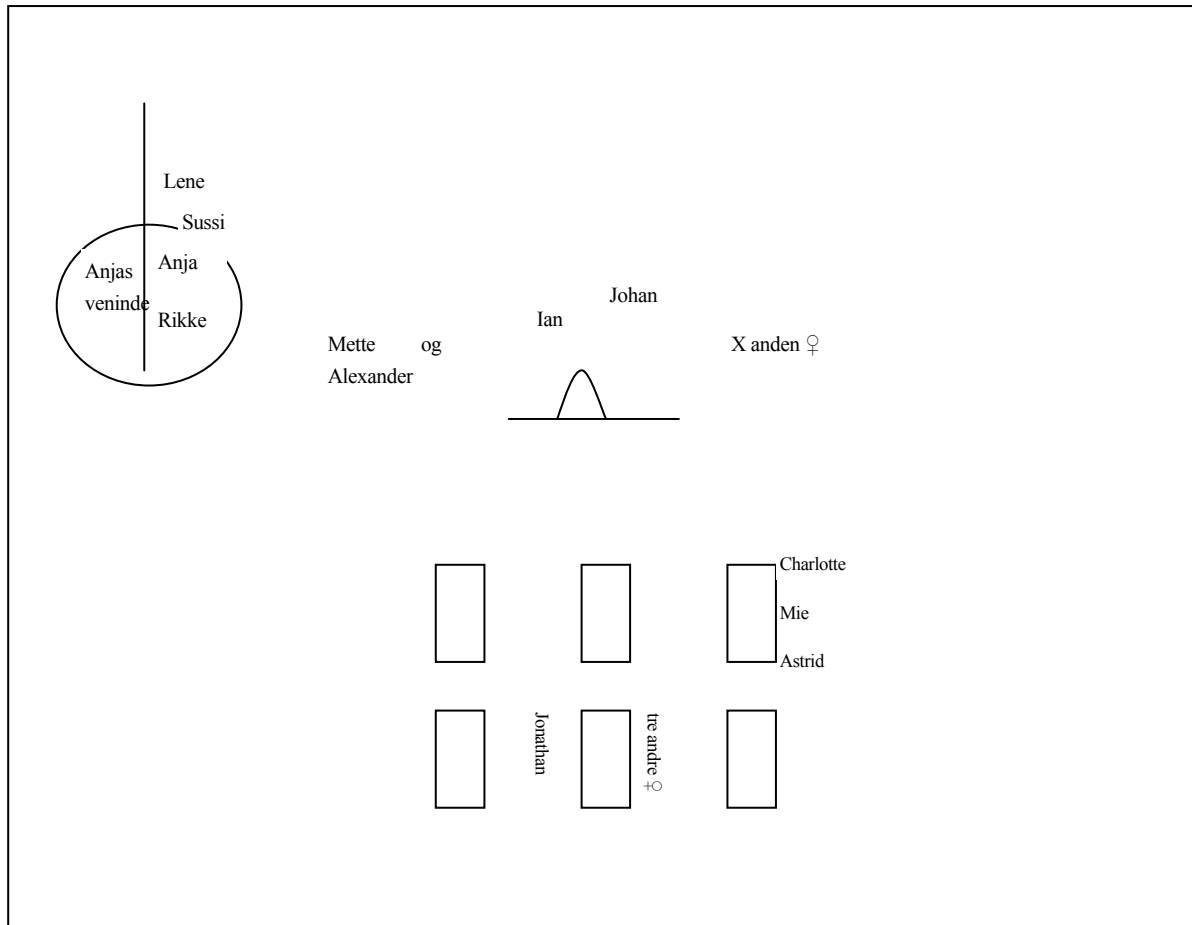
Og når man så er der, dér hvor man gerne vil kigge, snuse og lære, så skal man finde sig en måde at registrere sine observationer på. Man skal have dem noteret så man senere kan støtte hukommelsen og have noget at analysere ud fra. Det kan gøres på mange forskellige måder. En almindelig brugt metode er at føre feltdagbog med noter og skitsetegninger. Under mit eget feltarbejde førte jeg dagbog hver dag. Når jeg kom hjem fra gymnasiet om eftermiddagen satte jeg mig ved computeren og skrev alt hvad jeg overhovedet kunne huske fra dagen ned. På skolen havde jeg typisk taget enkelte noter og tegnet små skitser over hvor eleverne opholdt sig henne – hvem der var sammen med hvem og hvor. I dagbogen kunne jeg f.eks. skrive:

Catrine rækker ofte hånden op og svarer på lærerens spørgsmål.

Hun snakker i timen med Ian og Laila. Amin vender sig flere gange om i løbet af timen for at følge med i hvad Doran og Malte og Ian laver. Doran tegner tegninger af personer i klassen, drengene er meget optaget af det. Han er god til at tegne.

Og en skitsetegning (her i stiliseret tekstbehandlingsudgave) kunne se således ud:

Figur 1: Skitse af gården set fra vinduet i 1.a's klasselokale. Spisefrikvarteret d. 30. september

Af skitsen kan man se at forskellige personer (de fleste angivet med navne) har placeret sig forskellige steder i gården, i nærhed eller fjernhed af hinanden.

I løbet af de fem måneders feltarbejde blev det til en ca. 150 sider lang dagbog og over 200 tegninger. Det er klart at dagbog og tegninger udgør dokumenter som ikke kan stå alene, men som skal analyseres og fortolkes som det de er – nemlig subjektivt erfarede registreringer.

Sammen med feltdagbog og skitsetegninger kan det være en god ide at lave nogle bånd- eller videooptagelser. Specielt hvis man gerne vil have noget sprog på bånd. Man kan

også supplere deltagerobservationerne med andre typer af data, f.eks. spørgeskemaer. Jeg havde således ud over dagbog og tegninger også interview med alle eleverne i de to klasser, gruppeoptagelser med fem personer i hver gruppe, selvoptagelser fra syv personer (dvs. syv personer optog sig selv på bånd), nogle stile samt spørgeskemaer. Hver af disse typer af datasæt udgør forskellige typer af repræsentationer af det man ønsker at undersøge, og sammen med deltagerobservationerne kan de være med til at belyse den problemstilling man er interesseret i. Igen afhænger omfang og form af ens formål og ambitioner.

Hjemme igen

En tommelfingerregel i etnografisk arbejde er at man så vidt muligt holder feltarbejdet adskilt fra analyse og fortolkning. For at sikre at man bevarer sensibilitet og åbenhed over for felten, skal man vente med at tolke på det observerede til man er hjemme igen. Hvis man tidligt i forløbet lægger sig fast på en bestemt forståelse eller tolkning, kan det nemlig være ukonstruktivt styrende for resten af feltarbejdsperioden. Men åbenhed og sensibilitet hører ikke kun til perioden i felten. Det er også et ideal at bevare en induktiv tilgang, sensibilitet og åbenhed i analysefasen. Det kan være en lang proces at sortere og systematisere sine observationer og erfaringer for til sidst at kunne fremlægge analyser og fortolkninger. Det findes der (også) råd og anvisninger til, men det fører desværre for vidt at gøre mere ud af i denne artikel som har særlig fokus på det etnografiske arbejde i felten.¹

Hvad kan man iagttage?

Hvad kunne det så være man helt konkret kunne kigge på? Mulighederne er utallige, når det drejer sig om sproglig variation set i en social sammenhæng. Man kan enten tage udgangspunkt i et sprogligt fænomen som man gerne vil vide mere om, eller man kan tage udgangspunkt i en social gruppe som man gerne vil undersøge sproget hos. I det første tilfælde kunne det være man gerne ville vide noget om brugen af multietnolekt eller dialekt i det område man bor. Befinder man sig f.eks. i et område hvor der tales forskellige dialekter, hvor folk f.eks. skifter mellem at tale dialekt hjemme og mere regionalpræget ude, så kunne man oplagt sammenligne to sociale situationer – hjemmet og skolen – og sætte fokus på såkaldt kodeskift. Hvor, hvornår og med hvem skiftes der? Er der nogen der skifter mere end andre? Er der f.eks. kønsforskelle? Er der aldersforskelle? Opfører unge sprogbrugere sig anderledes end ældre? Og hvad er det for nogle sproglige træk der skiftes mellem? Er det ord? Udtale? Måske grammatik? Opgaven, når man er tilbage på skolen igen, kunne da være at redegøre for de to sociale kontekster som variationen er konstateret i og sammenholde dem med de sproglige forskelle man har kunnet konstatere. Derpå kan man så diskutere og forsøge at tolke og forklare hvorfor sprogbrugerne har forskellige sproglige repertoarer; i den

¹ Man kan evt. læse Maegaard & Quist 2005 hvis man er yderligere interesseret i analysefasen efter endt deltagerobservation.

sammenhæng vil en normdiskussion, som vist i skemaet ovenfor, givetvis vil blive relevant.

Man kan også tage fat i en gruppe af personer hvis sprog man gerne vil vide mere om. Måske følger man en gruppe af unge i en ungdomsklub, og i forbindelse med sine observationer får man øje og øre for hvad det er for en sproglig variation det kunne være interessant at undersøge. Det kunne være man fik lyst til at kigge på bandeord, fordi det kunne se ud til at der var nogen i ungdomsklubben der bandede mere end andre. I et sådant tilfælde ville man skulle kunne redegøre for hvad et bandeord er, og evt. hvilken funktion det har når det bruges. Mulighederne er mange.

Afrunding

Det er klart at denne korte artikel kun kan give et meget overfladisk indblik i hvad etnografi er, og hvad det kan bruges til. Men forhåbentlig kan artiklen virke som en slags appetitvækker og inspirere til at gå videre med metoden. Undervisningsministeriet skriver nemlig også om Almen Sprogforståelse:

I de dele af kurset, hvor man umiddelbart kan trække på elevernes kompetencer som sprogbrugere, vil det være nærliggende fortrinsvis at vælge induktive tilgange. Det kan dreje sig om den del af kurset, der vedrører sproget som handling og sproglig variation, hvor det er oplagt at udnytte elevernes genreberedskab og intuitive forståelse af sproghandlinger og deres funktion. Ligeledes vil man i mange klasser kunne udnytte det som en ressource, at klassen omfatter to- eller flersprogede elever.

Det skulle gerne af det foregående være blevet klart hvordan etnografi som en "induktiv tilgang" kan bruges i arbejdet med "sproglig variation" gennem det "at udnytte elevernes genreberedskab og intuitive forståelse".²

God fornøjelse.

Litteratur

Hasse, Cathrine 2002: *Kultur i bevægelse. Fra deltagerobservation til kulturanalyse i det fysiske rum*. København: Samfundslitteratur.

Hastrup, Kirsten 1988: *Etnografiens udfordring. Fortællingen om det anderledes*. I Kirsten Hastrup & Kirsten Ramløv (red.): *Feltarbejde. Oplevelse og metode i etnografien*. København: Akademisk Forlag. 11-18.

² For særligt interesserede kan det anbefales at læse Kirsten Hastrups indføringer til etnografiens verden, f.eks. Hastrup 1988 og 2003. Og hvis man vil vide mere om sproglig variation, kan man f.eks. orientere sig i Kristiansen m.fl. 1996.

Hastrup, Kirsten (red.) 2003: *Ind i verden. En grundbog i antropologisk metode*. København: Hans Reitzels Forlag.

Kristiansen, Tore, Frans Gregersen, Erik Møller & Inge Lise Pedersen (red.) 1996: *Dansk Sproglære*. København: Daneklærerforeningen.

Maegaard, Marie & Pia Quist 2005: Etnografi, praksis og sproglig variation – om etnografisk metode i udforskningen af sproglig variation som social praksis. I *NyS* 33. København: Multivers. 42-73

Quist, Pia 2005: *Stilistiske Praksisser i Storbyens Heterogene Skole. En etnografisk og sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation*. Upubliceret ph.d.-afhandling. Nordisk Forskningsinstitut, afd. for dialektforskning. Københavns Universitet.

Wenger, Etienne 2004: *Praksisfællesskaber*. København: Hans Reitzels Forlag.